

En stubmølle i 1800-tallet

Lars Rasmussens beskrivelse af møllen i Systofte
nedskrevet af Frederik Lange Grundtvig i bogen
»Livet i Klokkergaarden«

Indledende note – af Holger Villadsen

Lars Rasmussen blev født i Systofte i 1837 og overtog i 1867 fødegården, Klokkergården. I 1880 rejste han til Amerika og bosatte sig i Iowa i byen Clinton, hvor han blev ven med den danske præst Frederik Lange Grundtvig.

Efterfølgende beskrivelse af stubmøllen i Systofte er nedskrevet i Amerika efter 1880 og før 1895 af Frederik Lange Grundtvig på grundlag af Lars Rasmussens fortælling og erindring om de lokale forhold i Systofte og omegn, inden han rejste til Amerika. Fortællingerne vedrører altså forholdene i midten af 1800-tallet. De blev udgivet som bog i 1909 og genudgivet i 1981.

Lars Rasmussen var ikke møller, og der er muligvis nogle fejl i hans beskrivelse. Som helhed er beskrivelsen dog forbløffende nøjagtig og aktuelt anvendelig i forhold til de bevarede stubmøller. Det mest interessante er nok hans sprog. Der bliver sat ord på de fleste ting i en stubmølle, og vi får ordene i lokal dialekt – sådan som man talte på Falster i 1800-tallet.

Retskrivningen i efterfølgende version er let justeret efter moderne standard (bolle-å og små begyndelsesbogstaver i navneord).

Møllen i Systofte – ifølge Lars Rasmussen

Oppe på »møllebanken« (mölebanĳin), syd for Systofte, lå møllen, som var en firkantet »stubbmølle« (stobbmöle).

»Stubben« (stobbĳin), en svær træstamme, der bar møllen, og hvorom den kunne dreje sig, var støttet af skræstivere. Inde under møllen var et åbent rum, der kaldtes »skuret«, et ord, der ellers sjældent brugtes. Nederst på møllens forside var et stykke buet tømmer, den såkaldte »svøbe« (svöve), befæstet. Den nåede ikke helt ned til jorden, men benyttedes som trappe. I den anledning var der påslået en hel del »klamse«. Hvor svøben endte, var opstillet en lille stige med nogle få trin. Under svøben stod det såkaldte »skridt« (skrett), der af to svære stykker tømmer var dannet i form af et latinsk X. Ved svøben støttedes møllen, og for øvrigt brugtes den, når møllen skulle drejes.

Lige for svøben var »døren«. Gennem denne kom man ind paa det »nederste loft« (næjeste lot). Stubben gik gennem dette og det »øverste Loft« (öjeste lot) og bar den såkaldte »stubbjælke« (stobbjelke), en svær tværbjælke lige under den såkaldte »hat«. Naar møllen skulle drejes, svingede stubbjælken om stubben.

Lige indenfor døren stod sækken, der skulle fyldes med mel. Den fyldtes gennem en »tud«, der strakte sig ned fra kværnen på det øverste loft. Denne side af møllen kaldtes »sæksiden«.

Henne til venstre var »sigten« (segten), som havde en smule »hæng«. Også til denne var der en tud fra kværnen. Sigten havde »hæng«, for at melet skulle skride, og det sattes yderligere i bevægelse ved hjælp af en såkaldt »hammer« af træ, der slog mod sigten, når den drejede sig. Øverst i sigten faldt melet igennem. Nederst i sigten var floret grovere. Der faldt »kliddene« (kleene) fra. Denne side af møllen kaldtes »sigtesiden«.

Til højre, ikke langt fra »gavlen«, var »skallekværnen«. Denne kværn bestod kun en enkelt sten, den såkaldte »skallesten«. Uden om stenen var en plade, gennem hvilken der med en »koldbrod« (kållbrått) var hugget små huller, hvis opstående rande, når stenen var i gang, hjalp til at »skalle« kornet. På skallekværnen skalledes både hvede og byg. Pladen var fastgjort på en slags træramme, der, så vidt erindres, kaldtes »kippe«. Ved den ene side var der en åbning, gennem hvilken det skallede korn kunne løbe ud. Skallestenen hvilede på et langjern, der drejede sig på en »bro«, der lå nedenunder møllens gulv. På langjernet var der et »drev« (drivhjul). Dette stod igen i forbindelse med et andet, som sad på den såkaldte »skallebom«, der gik op gennem begge lofter til den store »mølleaksel«. Det sidst omtalte drev blev »slået fra«, når skallekværnen ikke skulle bruges. På grund af denne ordning sagdes Systofte mølle at have »dobbelt« (dåvelt) skalletøj«. Foroven stod skallebommen ved hjælp af et drev i forbindelse med »det store hjul«. Skulle man skalle, måtte det blæse godt. Skallekværnen kunne ikke gå med en »lille vind«.

På det underste loft var der to svære stolper, som støttede underlaget for kværnen. I dertil »stokkede« huller bar disse stolper den såkaldte »bro«. Hullet i stolpen nærmest gavlen var så langt, så broen ved hjælp af en lodret stang kunne hæves og sænkes. Den omtalte stang hævedes og sænkedes ved hjælp af en tværstang, der i alt fald andensteds kaldtes lettestang. I den anden ende af lettestangen var der et reb, som bar en pose, hvori der lå en stor sten. Det var den såkaldte »lette« (lætte). Den hang ved sigten. Heri drog man, når man ville hæve eller sænke »løberen«; ti den hævedes og sænkedes med broen. På broen stod nemlig langjernet, der bar løberen.

På det øverste loft var »kværnen«. Den underste »møllesten« var jo den såkaldte »ligger«, der lå stille, når der maledes. Den øverste var »løberen«. I løberens »øje« var den såkaldte »segl« eller »segling« (sileng), et indfældet jern, der hvilede på langjernet. En svær jernstang, der anden steds kaldtes spillet, drejede løberen. Den endte i en gaffel, der omfattede seglen. Foroven bar den et drev, der stod i forbindelse med »det store hjul«.

I møllestenene er jo de såkaldte »stråler«. Når disse slides, og stenene bliver glatte, kan der ikke males. Så må strålerne »hugges op«. Dette kaldes at »bilde« (belle), og dertil brugtes det såkaldte »bildejern«. Det var besværligt nok at få løberen løftet og vendt. Broen blev sænket, så stenene klappede sammen. Så borttoges langjernet. Løberen løftedes lidt ved hjælp af en såkaldt »kofod« af jern, og trækiler, der andensteds kaldes terser, dreves ind mellem stenene. Når løberen så skulle vendes og lægges på bjælker ved siden af kværnstedet, førtes et reb gennem øjet og op om mølleakslen, og så skød man møllevingerne et lille

stykke frem. Når løberens stråler var ophuggede, var stenen bleven tyndere, og seglen måtte derfor sænkes. Det kaldtes at »seglefælde« (silefæjle).

Om kværnen var en kasse, der andensteds kaldtes støvkar. På den ene side af spillet stak en slags trætragt, den såkaldte »mølleskrue« (möleskru), op gennem låget. Skruen var firkantet, bred foroven og smal forneden, hvor den lukkedes med en »skodde« (skåe). Under skodden hang i to lænker en slags rende af træ, den såkaldte »sko«, med »bundfjæl« og »sidefjæle«. Skoen nåede fra skodden til løberens øje. Kornet, der skulle males, blev »slået« i skruen. Når skodden åbnedes, faldt det gennem skoen ned i øjet. Skodden kunne »stilles«, eftersom man ville der skulle falde meget eller lidt korn ned ad gangen. Hver gang spillet drejede sig, fik skoen et skub, der gav kornet fart.

Spillet drejes, som tidligere omtalt, ved hjælp af et »drev«, der sættes i bevægelse af »det store hjul«, der sidder på selve den såkaldte »mølleaksel«, der går tværs gennem møllen og bærer vingerne. Over det store hjul er en såkaldt »perse« (pesse), der, når man vil standse møllen, trykkes ned på hjulet ved hjælp af »persebommen«. Mølleakslen var af træ. Til den ene side endte den i det såkaldte »akselhoved«. Til den anden side endte den i en jerntap, og her var træet omgivet af en jernring. Hvor jerntappen drejede sig, var den såkaldte »lillesøle«. Søle kaldtes et sted, hvor der blev smurt. Denne ved gavlen havde akselen sit leje i en sten. Her var den såkaldte »storesøle«. Her var for sliddets skyld med visse mellemrum »indstokket« jernstykker i akslen. Disse jernstykker kaldtes »søleflekker«. Den gamle smørelse kaldtes »møllefedt«. Det sagdes at blive brugt til fosterfordrivelse.

Det store hjul havde dobbelte takker og satte også, ved hjælp af et drev, »skallebommen« i bevægelse.

Ovenover møllen var den afrundede »hat«, som sprang et stykke frem på møllens forside.

Hele møllen uden vinger kaldtes »skrog« eller »mølleskrog« (möleskrå). Der kunne således siges: »Vengerne æ blæste ner, å kåns de bare skrå står tæbae«.

I det øverste loft, på forsiden, var en »lem«, gennem hvilken kornsækkene kom ind i møllen. I hatten var der et hjul, som sættes i bevægelse ved håndkraft. Ved hjælp af dette blev det såkaldte »hissereb« (hesserev), som var udenfor møllen, »hisset op« og »fired ned«. I enden af hisserebet var der en krog, og på denne hang en »stroppe« (stråppe) af reb, der var »spidset« (spese). Ved hjælp af stroppen dannedes en »klank« (løkke), og denne droges til om »sækkemunden« på en af sækkene i vognen. Så var man færdig til at »hisse op«.

Udenfor gavlen endte mølleakslen i det såkaldte »akselhoved«, der holdt på de to såkaldte »møllearme«, hvortil man ofte brugte gamle skibsmaster. I hver ende af møllearmene var en »møllevinge«. På hækværket, der var dannet af de såkaldte »hækslåer«, udspændtes »sejlene«. På den anden side af armene var de såkaldte »stormbrædter«, der alene i stærk blæst kunne dreje vingerne. Var stormen rigtig hård, måtte stormbrædterne tages ind. Sejlene kunne ved hjælp af »liner« (linner) udspiles og bjærges ind fra møllen. At udspænde sejlene kaldtes at »sejle på« (sæjle å), at tage dem ind at »sejle af« (sælje a). At mindske sejl kaldtes at »svikke« (svekke). Var sejlene helt ude, sagdes møllen at »gå for

fulde sejl«. Længden af vingen kaldtes »vingefang«. Man talte om så og så mange alen vingefang.

At standse møllen kaldtes »at sætte« den. At sætte den »i saks« var at standse den således, at to af vingerne var lige langt fra jorden. Møllen sattes i saks om aftenen og når det var tordenvejr. Når der blev bildet, kunne der ikke males. For at vise dette sattes møllen i »bildesaks«. Set udenfra skulle den ene vinge så være ligeud for møllens underste hjørne til højre.

Når møllen skulle drejes, borttoges »skridtet« under svøben, og ved en »marne« i denne fastgjordes en »lænke«. Med visse mellemrum var der i en rundkreds om møllen såkaldte »drejepæle« med et »hoved« foroven. På drejepælene sattes den såkaldte »drejevogn« (dræjevon), der ved lænken bragtes i forbindelse med svøben, hvorved møllen drejedes. Drejevognen flyttedes fra pæl til pæl, til man havde fået møllen drejet så langt man ville. Så sattes »skridtet« bagfra ind under svøben, og møllen holdtes derved i stilling.

Hver gang møllen var drejet, måtte man, som det hed, »hænge af« eller rette ved kværnen. »Møllerkarlen« (svenden) lå da i reglen og »jumpede« (jompee) på løberen og gave sine befalinger til møllerdrengen, der var nede på det nederste loft. Så lød det: »Tæ gavlinj, tæ sækksien, tæ segtesien, i broen!«. Drengen skulle vide, på hvilke kiler han skulle slå for at »tætne« eller »losne«(låsne) dem.

Når løberen skulle »skære« hårdere »i«, sænkedes den ned mod liggeren. Da blev der vistnok sagt: »Ka do'nne lægge ham mer i Broen!«

Det kunne straks høres, når der intet korn var mellem stenene. Så hed det: »No æ kværnen loen (løben) tåmm ijæn!«

Af og til traf det jo, at der i flere dage ikke var så meget som en »vejrkafe« (vindpust). Så kunne man ikke male, og så sagdes der at være »mølletrang«.

De kornsække, man bragte til mølle, var i regelen ved hjælp af »møllefedt« mærkede med nogle bogstaver, det såkaldte sækkelatin. Rasmus Klokkers sække havde mærket R. K.

I ældre tid medtog man altid en tom sæk. Kornet »maler sig ud«, så der bliver mere i mel, end der var i korn. Sækkene sagdes at være »fulde« eller »slattede«. Hvad der var under en halv tønne, kaldtes en »slump«. Der kunne således blive sagt: »Hanj jækk mæ in slomp i sinj sækk!« »Ka do'onne ta in slomp mæ tæ mölen!«

At male rug en gang kaldtes at »skrå det ned«. Det, der således var malet, kaldtes »skrå«. Rug til brød blev malet to gange. Før de store bagninger sigtedes lidt i møllen. Ellers sigtedes i hjemmet. Var det knapt med rug, blev det blandet med byg, som i saa fald ikke blev skallet. Mel af byg, der havde været på skallekværnen, kaldtes »grubmel« (grobmmel).

Det mel og støv, der satte sig omkring i møllen, solgtes under navn af »svinemel«.

I Lars Rasmussens tid blev kornet vejjet. Der udregnedes så, hvor meget mel det skulle give. Noget blev fraregnet under navn af »svindemel« (svenjemel). En vis del af melet skulle mølleren have for at male. At tage denne afgift kaldtes at »tolde« (tålle). Tidligere var der blevet toldet på en anden måde. I møllen lå

endnu nogle gamle »toldkar« af kobber. Mølleren tog da af hver tønde korn så meget, som toldkarret indeholdt.

Fra gammel tid havde møllerne ord for at tolde temmelig rigeligt, og den gamle farmoder mente, de blev værre og værre. Hun sagde i den anledning, så vidt erindres: »Stråppesækk æ dø, mæn snappesækk lever«. Meningen var, at man ikke mere fik en sæk, der var »godt fyldt ud«, fordi møllerne blev værre til at stjæle.

Sagde man til Systofte møller: »Næ, no æ mölleriñ få hår!« så søgte han at slå det hen med en spøg: »Så længe do enða får sækkiñ tæbae, så må do'nne klæ!«

Ved siden af møllen lå møllerens huse. Mellem to af disse var en såkaldt »slippe« med en »slippedør« (sleppedær).

Systofte møller var en ganske ejendommelig mand. Han havde ikke ringe tanker om sin betydningsfulde stilling. Derfor sagde han med beklagelse: »En møller er ikke »ækstimeret« på Falster; men på Bogø er en møller lige så meget som en degn«. Han ønskede nok, at man skulle vise ham den skyldige erbødighed. Når Lars havde ærinde i møllen, var det somme tider, at han i sit hastværk kunne glemme at blotte hovedet; men når så mølleren så på ham og sagde: »Det er vist meget koldt!« så vidste Lars besked og skyndte sig at »nappe« huen af.

Når Lars to gange samme dag kom til mølle og anden gang traf til at sige: »No kåmmer jæ ijæn!« så kunne han være vis på, at svaret lød: »Så æ do bæjer åm (end) iñ ski!«

Møllen var halvvejs en kro. Når Rasmus Klokker ikke havde karl, kunne der være tider, da han slet ikke havde brændevin i huset. Kom der så nogle fremmede, eller han selv blev »lundsen« (lunsen) efter en snaps, så måtte Lars til møllen og hente en pægl brændevin. Da plejede mølleren at sige: »Ja, det »min« bedre, om man kan tage de dråber, end om man skal tage dem fra apoteket!«.

Selv holdt han nok af en »såben«, og når nogen om morgenen kom til møllen, kunne han sige: »Kåmm en å la våss få æn jatt a mårenmælken!«